

”מקסימום אנרגיה במינימום מילים”

שיחה עם נתן זך על תומס ארנסט יום, אימג'יזם ושירה עברית

מראיין: אריאל קריל

על פניו, בארכיאולוגיה של השירה העברית המודרנית אמור להיות שמור מקום מיוחד למבקר ולמשורר האנגלי תומאס ארנסט יום. ככלות הכל, הרעיונות שפרש בתחילת המאה ה-20 הולידו את האימג'יזם, אולי התנועה החשובה ביותר בשירה האנגלו-אמריקאית של המאה שעברה; וזו מצדה – בתיווכו של נתן זך – השפיעה לכאורה באופן מכריע על השירה העברית של חמישים השנים האחרונות.

יחד עם זאת, מלבד אזכורים ספורים וקצרצרים בכתביהם הביקורתיים של זך ושל שמעון זנדבנק, נותר יום עלום עבור מרבית הקוראים בישראל. זאת על אף שהמהלך שהוביל בשירה הנכתבת באנגלית מקביל בשני היבטים לפחות לזה שהוביל זך בשירה העברית חצי מאה מאוחר יותר: הקריאה לזניחתו של החרוז השקול לטובת החרוז החופשי, וההסתמכות על הפילוסופיה של אנרי ברגסון כדי להצדיק זאת.

לפיכך, נדמה כי אין שותף מתאים יותר מזך עצמו לבירור היחסים המסועפים בין אותו מבקר ומשורר אנגלי, שמצא את מותו בשדות הקרב של מלחמת העולם הראשונה, בין המהלך הפואטי פורץ-הדרך שהצית משני עברי האוקיינוס האטלנטי ובין השירה שנכתבת בישראל מאז קום המדינה. זאת לא רק בשל ההקבלה האמורה בין מהלכיהם של השניים, איש איש בתוך ההקשר התרבותי וההיסטורי שבו פעל; אלא גם משום שעבודתו האקדמית של זך הוקדשה רובה ככולה לחקר האימג'יזם, ובכלל זה לתפיסותיו של יום, ואילו שיריו – ולצדם כתיבתו הביקורתית – התוו במידה רבה את קווי המתאר שבתוכם נעה השירה העברית עד היום. במילים אחרות, מידת השפעתם של יום והאימג'יזם על השירה העברית – אם בכלל – היא כמידת השפעתם על זך והפואטיקה שלו, מה שהופך את זך לבן-שיח מתבקש בהקשר זה.

”זה נושא שמחזיר אותי אחורה חמישים שנה”, הוא אומר לאחר תיאום ציפיות קצר באשר ליום הספציפי שעליו אנתנו מדברים. ”זה לא מעניין אף אחד, לא חשבתי שאי פעם מישהו יפנה אליי ושאל אותי על הדברים האלה. רק דבר אחד אני יודע בוודאות: מזג האוויר היה גשום כשהאימג'זם נולד, כשכמה משוררים אנגלים התכנסו בפאב בפליט סטריט כדי לשמוע הרצאה של אחד, יום.”

ומה אתה יכול לספר על יום זה?

”הוא היה משורר מאוד בינוני אבל תיאורטיקן גדול. שמרן, ימני, לא אהב יהודים.”

ומעבר לכך? מה עם האימג'זם שהוא הוליד באתו ערב גשום בפליט סטריט?

”אימג'זם זה מקסימום אנרגיה במינימום מילים; וכמובן – התרחקות מכל רגשנות (פטריוטית, אישית – הכל) ומכל דבר שהוא דמוי-מציאות. זה אנרגיה; זה לא נוסטלגיה או משפחתיות או נוף – אלא אם כן אלה הופכים לביטוי של כוח ולא נשאים ריאליזם כפשוטו, כהעתקה של מציאות. אימג'יסט לא יכתוב משהו שקשור למשפחתו או לאישה מסוימת. אישה בשיר אימג'יסטי אף פעם לא תהיה אישה ספציפית. האימג'יסט רוצה להתבסס על כוחן של מילים – ואצל עזרא פאונד, אחר כך, של ההירוגליף – ואלו לא מסמנים את הדבר עצמו אלא את העוצמה שיש לדבר.”

אז מהו בעצם הקשר בין האימאז' למציאות?

”בישראל תרגמו את אימאז' לתמונה, אבל זה לא נכון. צריך להבין שאימג'זם זו תפיסה אטומית. אימאז' זה התא הבסיסי של כל שירה, כל מה שמוסיפים לו לא שייך לאטום היסודי. ואימג'זם זה הדבקות בתא היסודי הזה, זה מתן עוצמה מקסימאלית למילים – ולא לאני. לכן, כשווינדהם לואיס הקציין וקרא לזה וורטיציזם – זה היה הרבה יותר נכון.

"ובאמת, באותו זמן שקם האימג'יזם החלו לחקור את האטום, ובדיוק כמו שמדען האטום לא חושב על מה זה יעשה לקידום שלו, למלחמה, לאנושות, אלא רק על האיבר הפיזיקלי עצמו, כך גם האימג'יסט. בכלל – אם הם היו חיים עשרים שנה מאוחר יותר, הם לא היו קוראים לזה אימג'יזם אלא אטומיזם שירי.

"מכאן, אגב, הקרבה של האימג'יזם לשירה יפנית, להייקו: הקורא צריך לפענח את השיר ולהוסיף את הרגש – אם בכלל יש מאחוריו איזשהו רגש אישי שכזה; הרגש עצמו לא נמסר בשיר, כל מה שניתן זהו האטום של השירה, היחידה של השיר שאיננה קשורה ברגשות, בביוגרפיה, בזמן, בציור של חוץ – אלא אם כן הציור הזה משוחרר מכל ניסיון לנסוך עליו אווירה. עם זאת, ברור שמהו כן לקוח מהמציאות – אחרת זה לא היה אימאז' – אבל זה בלי האני שרואה אותו, זה לא ריאליזם, וזה בלי אווירה, זה לא אימפרסיוניזם.

"אגב, מי שהגשים את האימג'יזם יותר מהאימג'יסטים עצמם הוא ד.ה. לורנס, שלא ידוע כאימג'יסט – רוב האנשים אפילו לא יודעים שהוא היה משורר ומכירים רק את הרומנים שלו, אבל הוא היה אימג'יסט גדול, שקרא את יום אך להבדיל ממנו גם כתב היטב. הוא ו-וויליאם קרלוס וויליאמס, שגם קרא את יום ויישם את דבריו בצורה המושלמת ביותר. קח את 'מריצה אדומה' של וויליאמס: יש מריצה בגשם – זו תמונה, תמונה של מציאות חיצונית, שאפילו יכולה להיות אימפרסיוניסטית; אבל אימפרסיוניסט היה נותן אווירה, מוסר איך זה משפיע עליו, מכניס סנטימנטליות. האימג'יסט, לעומת זאת, לא רוצה זיקה אישית לדבר; האני כמעט לא קיים והוא מפנה את מקומו לאינטנסיביות של תפיסת דבר-מה במילים. ברגע שזה אישי, אינטימי, מסגיר את התגובה הרגשית שלי – זה פסול. לורנס ו-וויליאמס הבינו זאת היטב ועל אף שלא השתייכו לקבוצה עצמה, היו האימג'יסטים הגדולים ביותר."

ופה בישראל?

"פה בישראל מעולם לא תפסו מה זה אימג'יזם. התפיסה הייתה מסולפת: קראו לזה תמונתיות והבינו את זה כלצייר את הנוף, את המציאות ואת הריגשה שהוא מעורר בי. אבל זה אימפרסיוניזם, לא אימג'יזם. כאן חשבו

שמדובר בשירה ציורית, אולי התבלבלו אם האסכולה האימג'ניסטית הרוסית שהיתה ההיפך הגמור: המשך של ציורי הנף. אבל – שוב – אימג'יזם זה לא ציורי נוף אלא האטום.

”קח, שוב, את 'מריצה אדומה': יש מריצה וגשם; לא למי שייכת המריצה, לא אהבה לגשם ולא שנהא אליו, לא התייפחות על הגשם שמשמיד את הנטיעות, אלא כלום – רק מריצה וגשם. אז כן, יש תמונה, תמונה מותרת, אבל היא מנותקת מרגשות האדם. כי האימג'יזם מדבר על עצמיותו של העצם, לא על הדימוי של העצם; וברגע שאתה מכניס רגשות, מוסר את ההתייחסות שלך למה שאתה רואה, נותן אווירה – נגמר האימג'יזם.

”ואילו בארץ עדיין חושבים שיונה וולך הייתה אימג'יסטית. אבל אימג'יזם זה שמונה, תשע שורות – לא יותר. היחידי שתפס את זה נכון זה אהרון שבתאי בשיריו הראשונים. אחר כך הוא סטה למהו סקסואלי. בשירים על הכיתה, על בית הספר, בספר שלו ”חדר המורים”, הוא תפס את זה נכון: לצמצם למינימום, שום מילה מיותרת, לא להכניס מילים שמציינות זמן, שום עבר, שום עתיד, בכלל – להוציא את הזמן.”

איך אתה מסביר את הרתיעה הזו של האימג'יזם מרגשות?

”זה קשור להשפעה של יום. יום היה איש חזק, קשה, אנטי-סנטימנטלי. מבחינה זו, הוא היה תוצר מובהק של התרבות הבריטית שאיננה סנטימנטלית ביסודה. לזה התווסף האידיאל האמריקאי – ולכן פאונד, שקרא את יום, מצא בו יסוד של קרבה – האידיאל של האמריקאי הגאה, העומד ברשות עצמו, הקאובוי שאין לו בית ואין לו אישה, וגם אם הוא מתאהב אז הוא תמיד עוזב בסוף הסרט.

”זה גם מקור המשיכה של האימג'יסטים לתרבות היפנית והקשר בין פאונד לבין ארנסט פנולוזה. כי בתרבות היפנית אין שום סנטימנטליות אלא זהו מצ'ואיזם בטהרתו: גם הסמוראי שמשרת את אדונו בכל מחיר – אין לו משפחה, אין לו רגשות.

”האתוס של הסמוראי, האתוס של הקאובוי – זה האימג'יזם. כך זה גם אצל המיניגוויי. הוא הושפע מהאימג'יזם ובספריו המוקדמים, בעיקר ב'הקץ לנשק', הגשים את הקשיחות הזו. יש שם ניסיון לא להיות רגשני, הוא נותן

את התמונה ואתה מתרגש – או לא; להבדיל מפרוסט, למשל, שמתאר באריכות את החוויה הרגשית.

“למעשה, האימג'זם הוא חיבור מוזר בין בריטיות נוצרת-לשון (הרי לא בקלות אתה מפתח קשר עם אנגלי מהמעמדות הגבוהים) לבין אמריקאיות ששואפת להיות 'סלף-ספישנט', לעמוד ברשות עצמה. סנטימנטליות, להבדיל, זה צרפתי ובמידה רבה יהודי.”

ובאמת הזכרת שיום לא בדיוק חיבב יהודים.

“ולמה שיחבב? יהודי זה רחמים, זה חמלה, זה ריגושים, זה זיכרונות, זה העיירה, זה המשפחה, זה אבא ואמא. מה לזה ולאדם כחיה בודדת, מה לזה ולאטום? בכלל, אין דת באימג'זם, כי אטום לא יכול להאמין באלוהים. בדיוק כמו הסמוראי, שמאמין בחרבו בלבד (אם כי רק כשירות לאיש אחר); בדיוק כמו הקאובוי – אלה תרבויות גבריות, ובדיוק בגלל זה, על אף שהיו נשים אימג'יסטיות, פאונד פסל לא מעט מהן בטענה שאישה לא יכולה לכתוב 'אטומית'. זה גם מסביר למה הוא נמשך לפשיזם: כי פשיזם לא קשור לרגשות אלא לגבריות שמוכנה להקריב את עצמה.

“אבל זה לא רק שאין דת באימג'זם, גם אין תורה בכלל – לא תורה חברתית ולא תורה כלכלית ולא כלום. האימאז' משוחרר מכל אלה. לכן 'הקנטוס' של פאונד – עם כל היציאות נגד הבנקים ונגד היהודים שבהם – הם לא אימג'זם אלא התקדמות מעבר לו. אתה יודע מה פאונד אמר בסוף ימיו, בראיון לאלן גינזבורג, על כל היצירה שלו? שהיא 'כולה חרא'. ובאמת, מכל 'הקנטוס', הדבר היחיד שבאמת שווה הוא 'הקנטוס הפיזאניים' ואם היו לי עוד חמש שנים הייתי מתרגם אותם. זוהי פסגת היצירה של פאונד, כמעט ללא משגים או נפילות, היצירה האהובה עליי. הוא כתב אותה אחרי שהצבא האמריקאי תפס אותו, שם אותו בכלוב וגזר עליו גזר דין מוות, כלומר אחרי המפלה שלו.”

בוא נחזור לאימג'זם, איזו השפעה היתה לו – ומכאן, באופן עקיף, ליום – על השירה העברית?

“לאימג'זם לא היתה שום השפעה על השירה העברית.”

תסביר.

"הרי יהודי לא יכול להיות אימג'יסט – יש בו רחמים, זיכרונות, ריגושים. ביאליק? לא יכול להיות אימג'יסט. טשרניחובסקי – כנ"ל, אם כי ביסבא מפליג לאודסה' אין סנטימנטליות ובאמת זה כמעט אימג'יזם; רק שבאימג'יזם אין עלייה, אין המשכיות בזמן."

אבל אתה עצמך כתבת מאמר שכותרתו 'הערות בשולי האימג'יזם הישראלי'?

"ומה כתבתי בו? שבסופו של דבר, מה שמכונה 'אימג'יזם ישראלי' ברובו אינו באמת אימג'יזם."

אז איך אתה מסביר את הדמיון בין הקריאה של יום לעבור לחרוז החופשי לבין זו שלך? הקריאה שלו הולידה את האימג'יזם ושליך – מה היא הולידה? מה גם ששניכם השתמשתם בפילוסופיה של ברגסון כדי להצדיק את המהלך הזה.

"אלה שני דברים שונים. אצל ברגסון שום דבר לא הולך לאיבוד, ויום לקח ממנו בדיוק את ההתעקשות על הפרודה של הזמן כיחידה שטעונה במשמעות: הרגע הבודד שמכיל את כל העבר וכל העתיד ושיכול לחרוץ את גורלו של אדם. אלא שמזה ברגסון הוציא תיאוריה של הזמן שהיא תיאוריה של רגש, כי אצלו הזמן הוא משך הימשכותו של הזיכרון – ואת זה יום לא רצה וגם לא לקח ממנו.

"יום רצה לבדוק מחדש מה כוללת בתוכה הפרודה של הזמן, הוא רצה להוציא את האימאז' מהזמן החולף. ואילו אצל ברגסון – הכל זה מוזיקה של הזמן, ואת זה אני לקחתי ממנו – את הזמן כמשך. יום – את הפרודה; אני – את המשך."

ואתה עצמך, אתה מגדיר את עצמך כאימג'יסט?

"מה פתאום? אני לא אימג'יסט ומעולם לא הייתי. אני יותר מדי קשור לקשר בין חוץ לפנים, ובאימג'יזם הפנים צריך להיות – אם בכלל –

משוער, מרומז. יתרה מזאת, אני גם לא חושב שמדובר בשירה כל כך חשובה, רק במהלך מעניין – הדגש שלו על האטומיזם, על העוצמה האדירה של הרגע האחד”.

הקדשת כל כך הרבה שנים מחייך למחקר של משהו שבסופו של דבר לא היה כל כך חשוב בעיניך?

”חקרתי נושא שהוא חשוב לשירה אבל לא חשוב לי עצמי.”

• • •

המפגש עם כתביו והגותו של תומס ארנסט יום היה בגדר תגלית מפתיעה ומרעננת עבורי. אני מודה לנתן זך על שהסכים לפנות מזמנו ולשוחח איתי עליהם.

א.ק.